

Михайло Коропатник

УРОКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ «КОРЕНІЗАЦІЇ» ДЛЯ УКРАЇНИ: СПЛЮНДРОВАНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського

Михайло Коропатник

УРОКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ «КОРЕНІЗАЦІЇ» ДЛЯ УКРАЇНИ: СПЛЮНДРОВАНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

**Інформаційно-методичний посібник на допомогу учителям та
викладачам суспільних дисциплін**

Чернігів – 2021

Автор:

Коропатник Михайло Михайлович, доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання ЧОІППО імені К.Д. Ушинського, кандидат історичних наук, доцент

Рецензенти:

Острянко Андрій Миколайович, завідувач кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, кандидат історичних наук, доцент

Нестеренко Лідія Олександрівна, доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання ЧОІППО імені К.Д. Ушинського, кандидат історичних наук, доцент

Схвалено на засіданні кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання ЧОІППО імені К. Д. Ушинського
(протокол № 6 від 05 січня 2021 р.)

Рекомендовано вченою радою ЧОІППО імені К. Д. Ушинського
(протокол № 1 від 23 лютого 2021 р.)

ЗМІСТ

Вступ	4
Передумови та причини запровадження політики «коренізації» в Україні	7
«Коренізація» по-українськи: хід та проміжні позитивні результати	16
Особливості політики «коренізації» в українській діаспорі Росії	28
Загальні наслідки українізації	34
Згортання українізації, крах національного відродження та реванш русифікаторської політики	36
Висновки	47
Рекомендована література	50

Вступ

У своєму знаменитому дослідженні «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Іван Дзюба наголошує: марксизм-ленінізм визначає націю як історично сформовану спільноту, що характеризується єдністю території, економічного життя, історичної долі та психічного складу, який виявляється в культурі. По всіх цих розрізах українська нація переживає тепер не «розквіт», як це офіційно проklamується, а кризу, і цього не можна не визнати при хоч трохи чесному погляді на реальну дійсність. ... з причин надмірної централізації – цілковитого підпорядкування всесоюзним установам у Москві – важко говорити, зокрема, і про цілісність, суверенність економічного життя української нації.

У царській Росії, відповідно до офіційної урядової статистики, в усьому населенні країни налічувалося лише 43% великоросів, а 57% складали «іногородці». Тепер, на 48-му році радянської влади, як зазначав Іван Дзюба, великороси, за офіційними даними, становлять у Союзі значно більше половини населення, а якщо врахувати й зрусифікованих інонаціоналів (у даних перепису вони офіційно значаться як такі, що визнали рідною мовою російську), то ще набагато більше. За рахунок чого так різко змінилося співвідношення? І чи є це наслідком нормального співжиття націй?

Чи сьогодні (середина 60-х рр. XX ст., *прим. авт.*) вижиті до кінця колонізаторська спадщина і колонізаторські настрої? На думку Івана Михайловича, далеко ні. Бо і сьогодні, особливо у великих містах, дуже сильний такий прошарок російського міщанства, який безнадійно далекий від того, щоб бути носієм комуністичного інтернаціоналізму, а є духовним спадкоємцем «десяти поколінь колонізаторів». Це російське міщанство почуває себе не дружнім гостем і не добрим приятелем народів, серед яких живе, а господарем становища й вищим елементом.

Така оцінка ситуації в Україні середини 1960-х років є наслідком політики русифікації, яка розпочалася з початку 30-х років одразу після

згортання так званої «коренізації». Результати національної політики радянської влади щодо України відчуються дотепер – на 30-му році незалежності наша держава опинилася у надзвичайно складній суспільно-політичній ситуації. Вона має багато складників як внутрішнього, так і, головне, зовнішнього характеру, викликаного посяганнями Росії на державний суверенітет нашої країни, що проявилось через анексію Криму і шестирічну війну на Донбасі. Історичні факти беззаперечно підтверджують антиукраїнську політику царського режиму, з тим радянської влади і, після розпаду Радянського Союзу, керівництва нинішньої Росії.

З цієї точки зору політика «коренізації», застосована ВКП(б) на теренах України та ряду інших територій, заселених українцями, зокрема, Кубані, видається як дія тимчасового характеру з метою зміцнити більшовицький режим в національних окраїнах з тим, щоб потім жорстоко придушити будь-які прояви національного руху, що легалізувалися в часи «коренізації» (в даному випадку – українізації).

Які підстави для подібного твердження? В національній політиці радянського керівництва стосовно України, починаючи від більшовиків на чолі з Володимиром Леніном, чітко проглядаються ознаки етноциду, небажання бачити Україну незалежною державою, необхідність якої доводив, зокрема, видатний український історик, географ, етнограф, академік Степан Рудницький, знищений, як і інші вчені, сталінським режимом. Він був переконаний, що вільний народ має свою національну школу, і вона виховує патріотів рідного краю, творить духовну й матеріальну основу їхнього гаразду. У народу-раба є чужа школа, яка не сприяє його духовному розвитку.

Доля українського народу у складі як Російської імперії, так і Радянського Союзу, наочно це демонструє. Приведемо лише один приклад. Коли більшовики фактично утвердилися в Україні, у «Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» більшовицький лідер Ленін

чітко показав, що існування української державності його абсолютно не хвилювало. Як зазначалося у цьому листі, «важливі інші питання..., важлива керівна роль пролетаріату щодо селянства..., і далеко менш важливе питання, чи буде Україна окремою державою чи ні».

На жаль, і в незалежній Україні поки що не вдалося позбутися наслідків русифікаторської політики СРСР, яку намагаються реанімувати окремі політичні сили всередині самої України, що спрямовано на політичну дестабілізацію, повернення до об'єднання з Росією, капітуляцію перед агресором. Ця обставина змушує ще раз звернутися до подій 20-х – початку 30-х років минулого століття в контексті так званої «українізації», її причин та наслідків як загалом, так і, зокрема, в освітянській та науковій сферах.

Передумови та причини запровадження політики «коренізації» в Україні

Захопивши владу в Україні, більшовики спочатку й слухати не хотіли про українську мову. Але приблизно з середини 1919 року стало зрозуміло, що встановлення радянської влади в Україні неможливе, якщо не залучити українську інтелігенцію і не отримати мовчазну згоду українського селянства. Тому в Кремлі по-новому підійшли до тактики завоювання України: поєднання окупаційної політики з імітацією підтримки українського визвольного руху. Головне – щоб етнічне відродження не переростало в національне, щоб українці втішалися розвитком мови та культури, не претендуючи на здобуття національної державності. Тактика зводилася до того, щоб будувати комунізм у багатонаціональній країні й підпорядковувати обраній меті зусилля «місцевих людей» (використовуючи термінологію Сталіна). Першим кроком на цьому шляху стало об'єднання радянських республік в одну країну – СРСР.

Наступним кроком мала бути узгоджена з цілями комуністичного будівництва національна політика Кремля. Назвою для позначення цієї політики стала «коренізація» (у значенні укорінення влади). Такі дії мали підпорядковуватися політичному курсу радянської держави. Протидіючи спробам штучними засобами відтіснити рідну мову на другий план, резолюція «Про Радянську владу на Україні» вимагала «перетворити українську мову на знаряддя комуністичної освіти трудящих мас».

Деякі деталі передумов запровадження більшовиками політики «коренізації» ми знаходимо у роботах Льва Троцького. Він наводить дані, що із 140 млн. населення РРФСР великороси складають не більше 75 млн., решта ж 65 млн. представляють не великоруські національності, які населяють, головним чином, околиці, пункти, найбільш вразливі у військовому відношенні, проте мають великі запаси сировини, палива, продовольства.

Троцький зазначає, що ці околиці менш розвинуті або й зовсім не розвинуті в промисловому та воєнному відношенні, ніж центральна Росія, тому, мов, відстояти своє самостійне існування без військово-господарської допомоги Росії їм не під силу, так само, як центральна Росія не спроможна зберегти свою військово-господарську могутність без паливно-сировинної допомоги околиць.

Саме ці обставини, з точки зору Троцького, визначили характер національної політики російських комуністів, сутність якої полягає у відмові від будь-яких «претензій» і «прав» на області, заселені неруськими національностями, визнанні за ними права на самостійне державне існування, добровільному військово-господарському союзи цих національностей із центральною Росією, допомозі відсталим національностям у справі їх культурного і господарського розвитку, без чого так звана «національна рівність» перетвориться на пустий звук.

Зауважимо, що агресивна русифікаційна політика царату впродовж століть призвела до того, що українську мову було цілком витіснено з офіційного вжитку. Мовою всіх державних установ, судів, шкіл, вишів, мовою науки і високого мистецтва була російська. По суті, українська мова була мовою українського села. Міста були тотально русифіковані. Приміром, у 1917 р. в Києві мешкало 16,4% українців; 50,0% росіян; 18,6% євреїв і 9,1% поляків. У Харкові проживало 21,2% українців. Разючим винятком була хіба що Полтава. На 1920 рік серед мешканців цього губернського центру українці складали 57,7%, на 1923 рік – 66%, на 1926 рік – 68,4%. Відносну більшість складало українське населення і в Чернігові (30,5%).

Українізація мала і зовнішню мету. Вона повинна була продемонструвати західним українцям, що лише в Радянській Україні вони можуть задовольнити свої національні прагнення. Для активізації світової революції, розширення участі в ній колоніальних народів також було

необхідно показати привабливий позитивний приклад вирішення національного питання.

Зазначимо, що радянська українізація кардинально відрізнялася від українізації, яку робила Українська Народна Республіка. Коли більшовики знищили УНР і створили УСРР, то ця радянська республіка була російською по суті. І її треба було переробити на українську. Але головне, щоб партійний і радянський апарат складався в основному з українців, у всякому разі відсотків на сімдесят. Так само з освітою та усім іншим.

Виникла ще одна проблема – українці поза межами УСРР на теренах Росії, наприклад, Кубань, яка на 60% була українською. Від уряду республіки навіть було декілька звернень до центральних органів щодо возз'єднання Кубані з Україною. Коли ж такі звернення не були задоволені, то, як компроміс, була дозволена українізація Кубані та інших регіонів Росії з компактним проживанням українського населення.

Варто звернути увагу на одну статтю Сталіна, який до четвертої річниці жовтневого перевороту писав: «Російські робітники не змогли б перемогти Колчака, Денікіна, Врангеля без співчуття і довіри з боку пригноблених мас околиць колишньої Росії. ... останні не могли не ненавидіти Колчака, Денікіна, Врангеля за їх імперіалістичну і русифікаторську політику». Виходить, що більшовики зробили для себе правильні висновки і здійснили тактичний маневр, щоб, зміцнивши свої позиції, через певний час повернутися до звичної стратегії у національному питанні, як і було зафіксовано в Декларації прав народів Росії, прийнятої 2(15) листопада 1917 р. Радою Народних Комісарів за підписами Йосипа Джугашвілі-Сталіна та Володимира Ульянова (Леніна).

Декларація проголошувала розкріпачення селян від влади поміщиків, солдатів і матросів – від влади самодержавних генералів, робітників – від примх та свавілля капіталістів. Відтепер така політика повинна бути замінена політикою добровільного і чесного союзу народів Росії. Задекларовано

рівність і суверенність народів Росії, їх право на вільне самовизначення, аж до відділення і створення самостійних держав, відміну будь-яких національних та національно-релігійних привілеїв та обмежень, вільний розвиток національних меншин та етнографічних груп, що населяють територію Росії. Звернемо увагу на два ключових моменти Декларації: потрібен добровільний союз народів Росії, вільний розвиток національних меншин на її території. Слова ж про право на створення самостійних держав – просто дефініція.

Задля такого «добровільного союзу народів Росії» партія вирішила прискорити розвиток тодішніх неросійських республік, а водночас «укорінитися» на національних окраїнах. Не даремно політика «коренізації» передбачала підготовку комуністичних кадрів із представників корінної національності, врахування національних факторів під час формування партійно-державного апарату, поширення освіти рідними мовами, сприяння розвитку національних культур, організацію мережі шкіл усіх ступенів, закладів культури, газет, журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей тощо.

Подібна політика сприяла процесу зміцнення СРСР. Тому було розумно в перші роки його створення піти на поступки національним політичним силам, у т. ч. в Україні, які під час розвалу Російської імперії домоглися власної державності – УНР, Українська Держава, але внаслідок більшовицької інтервенції втратили її. Водночас така політика забезпечувала «вбудовування» в радянську систему етнічності, що давало змогу погасити мобілізаційний потенціал останньої, спрямувавши його в русло націонал-комуністичного будівництва.

З цією метою було вирішено позбутися тих управлінців, які підозрювалися у відсутності лояльності до режиму чи були прихильниками інших, ніж комуністична, ідеологічних доктрин. При цьому на одній із секретних нарад наголошувалося, що представники центру, які будуть брати

участь у «партійній роботі серед більш відсталих народностей, повинні суворо витримувати тон сприяння і допомоги національним передовим елементам у їх комуністичній і радянській роботі, у жодному разі не допускаючи ні в діях, ні в промовах нічого, що було б подібним на присвоєння собі права нав'язувати і вирішувати, дозволяти чи відкидати, взагалі розпоряджатися, формально опираючись на авторитет центру».

Варто розібратися ще в одній проблемі. Справа в тому, що як формою, так і змістом, українізація безпосередньо не могла призвести до задекларованої більшовиками кінцевої мети у національному питанні – «злиття націй». Тому логічно припустити, що головною передумовою запровадження політики коренізації були суворі вимоги до економічного розвитку радянської держави, необхідність її прискореної модернізації.

Такий взаємозв'язок національно-культурної політики та модернізації чітко підмітила одна з небагатьох російських дослідниць, що надає належну увагу національній політиці – Т. Красовицька. Вона зауважила: «Головною метою національно-культурної політики Радянської влади, в яких би формулах чи гаслах вона не відображалась, був модернізаційний прорив країни, необхідність зайняти належне місце у ряду високо розвинутих країн (держав)». Тобто, національно-культурну політику не можна розглядати як якусь самоціль. Вона займала належне і, можливо, головне місце у радянській модернізації суспільства. І використання більшовицькими керманичами лояльної до радянської влади української інтелігенції зумовлювалося не стільки впливом останньої на українське селянство, скільки нагальною потребою використати цю найосвіченішу верству українського суспільства для стрімкого і якісного підвищення культурно-освітнього рівня суспільства. Це, в свою чергу, не лише відчутно підвищувало авторитет влади серед місцевого населення, але й було необхідною передумовою переходу до індустріального суспільства.

Цікаво, що до 1926 р. включно, тобто у період відбудови народного господарства, кількість нових робітників-росіян в УСРР була усі роки більшою за робітників-українців, відповідно і політика українізації в містах проводилася, м'яко кажучи, мляво. Але з початком індустріалізації, особливо в роки першої п'ятирічки, основним джерелом поповнення робочої сили в містах ставало місцеве сільське населення, відповідно в Україні – українці.

Реформи ж могли стати успішними лише у разі підтримки їх значною частиною населення у містах, де дедалі зростала частка місцевого населення. Без врахування їх культурних потреб більшовицька влада не могла розраховувати на успіх модернізаційних процесів.

Необхідною передумовою побудови індустріального суспільства був також широкий розвиток освіти, у першу чергу професійної. Без певного рівня освіти у робітників, кількість яких дедалі збільшувалася, про будь-які успіхи в економіці годі було й мріяти. Водночас масову підтримку освітніх заходів радянської влади, швидкі темпи засвоєння знань та їх пристойну якість могло забезпечити лише навчання рідною мовою. Широкий підтримці населенням політики компартії сприяло і спілкування владних органів з місцевим населенням рідною мовою.

Особливої ваги такі заходи набували на селі, де національно-культурна політика, особливо після згортання непу, виступала *найбільш вагомою противагою мало привабливій серед українських селян соціально-економічній політиці*. Освіта ж рідною мовою, як і висування у владні органи представників місцевого населення, створювали імідж «влади». Недарма представники компартійного керівництва вважали національно-культурне будівництво, при пильному ідеологічному контролі, вагомим засобом «радянизації» села.

Однак така увага до національної форми української культури, що передбачала стрімке підвищення культурно-освітнього рівня широких верств населення, об'єктивно сприяла чіткій національній самоідентифікації

місцевого населення, а відтак зріст національної самосвідомості та поширення ідей державної незалежності в національних регіонах були неминучі. Компартійному керівництву потрібно було якось обмежувати подібні настрої. Перед владою стояло завдання збереження імперії. Російський дослідник В. Красильщиков ту модель модернізації, яка склалася у Росії та СРСР, цілком слушно називає імперською, основний принцип якої – оновлення заради збереження імперії.

Водночас, великодержавницька ідеологія, примусове російщення неросіян, як вважало керівництво більшовиків, швидше не допомагали б, а заважали. Примус у цьому питанні міг призвести лише до посилення сепаратистських тенденцій. Тому компартійна влада оголосила великодержавний шовінізм основною небезпекою у національному питанні, але не як такий взагалі, а як живлюще джерело для «місцевого націоналізму». Зокрема, у резолюції XII з'їзду РКП(б) про великодержавний шовінізм говорилося так: «Цей ухил шкідливий не тільки тому, що він, гальмуючи справу формування комуністичних кадрів з місцевих людей, які знають національну мову, створює небезпеку відриву партії від пролетарських мас національних республік, а й насамперед тому, що він живить і вирощує змальований вище ухил до націоналізму місцевого, утруднюючи боротьбу з ним».

Компартійне керівництво не відмовлялося від кінцевої мети у національному питанні – «злиття націй». Але при цьому проголошувалося чимало застережень, які заспокоювали націоналів. По-перше, до початку 1930-х рр. таке злиття, на відміну від можливості побудови соціалізму в одній країні, бачилося лише у світовому масштабі. По-друге, воно мало відбутися не на основі російської нації. По-третє, згідно з сталінською теорією націй, подібне «злиття» могло статися лише після етапу розквіту національних культур і мало бути виключно добровільним. Це фактично означало, що під час активної модернізації суспільства партія, як наголосив Й.Сталін,

«підтримує і буде підтримувати розвиток і розквіт національних культур народів нашої країни, вона буде заохочувати справу зміцнення наших нових, соціалістичних націй».

Врешті-решт, політика коренізації, запроваджена більшовицьким керівництвом у 1923 р., була вагомим засобом модернізації суспільства, важливим і необхідним етапом для переходу на рейки індустріалізації. Вона не лише допомагала компартійному прошарку посилити свій авторитет серед місцевих жителів, а й створювала умови для прискорення процесу побудови індустріального суспільства, що й було стратегічним завданням більшовиків. Відтак, задекларована національно-культурна політика, на відміну від непу на селі, була не тимчасовою поступкою з метою завоювання довіри у суспільстві, а однією з головних складових частин модернізаційних процесів. Відмовитися від врахування національно-культурних особливостей означало поставити хрест на прискореному економічному розвитку. Однак і сприяти національному відродженню компартійне керівництво не збиралося, – недарма було проголошено курс на будівництво «національної формою та соціалістичної змістом» культури. Це, зрештою, було одним із чинників, що завадило радянській модернізації саморозвиватися у майбутньому.

Отже, політика «коренізації» (українізації) була зумовлена рядом зовнішніх і внутрішніх причин.

По-перше, необхідністю формування на міжнародній арені привабливого іміджу СРСР як держави, у котрій начебто забезпечено гармонійний і вільний розвиток радянських республік та гарантовано вільний розвиток національних меншин.

По-друге, потребою досягнення своєрідного компромісу з селянством – основною масою національних республік, та національною інтелігенцією шляхом лібералізації національних відносин.

По-третє, намаганням більшовицької партії розширити соціальну базу своєї системи, залучивши до партії і управління республікою представників неросійських народів.

По-четверте, бажанням радянського керівництва очолити і поставити під контроль процес національного відродження окраїн, щоб він не вилився в антицентробіжні спрямування.

По-п'яте, потребою зміцнення новоутвореного державного об'єднання – СРСР, наданням прав «культурно-національної автономії» хоч частково компенсувати республікам втрату їх політичного суверенітету.

«Коренізація» по-українськи: хід та проміжні позитивні результати

Кампанію «коренізації» започаткувала доповідь Сталіна «Про національні моменти в партійному і державному будівництві» на XII з'їзді РКП(б) 23 квітня 1923 р. Її формулу він виклав у таких висловах (мовою оригіналу): «Для того чтобы Советская власть стала и для инонационального крестьянства родной, — необходимо, чтобы она была понятна для него, чтобы она функционировала на родном языке, чтобы школы и органы власти строились из людей местных, знающих язык, нравы, обычаи, быт нерусских национальностей. Только тогда и только постольку Советская власть, до последнего времени являвшаяся властью русской, станет властью не только русской, но и межнациональной, родной для крестьян ранее угнетённых национальностей, когда учреждения и органы власти в республиках этих стран заговорят и заработают на родном языке».

В керівництві УСРР у ставленні до українізації можна виділити три групи. Перша, патріотично налаштована, складалася з колишніх лівих українських соціалістів-революціонерів, які вступили до КП(б)У, зокрема, В. Блакитний (Елланський), О. Шумський, Ф. Гринько. Аналогічних поглядів дотримувалися старі більшовики М. Скрипник та М. Хвильовий, які мали патріотичні настрої. Близьким до них був В. Чубар. Друга група, найчисельніша – центристська. Це В. Затонський, В. Косіор та інші. Вони підтримували групу патріотів, але лише до того часу, доки не утвердилася диктатура Сталіна. Їхня політична позиція характеризувалася нерішучістю, непослідовністю, що значною мірою пояснюється атмосферою страху і нетерпимості, що насаджувалася московським режимом. У часи репресій вони поплавилися власним життям. Третя, просталінська група, прикриваючись гаслами інтернаціоналізму, здійснювала часто замасковану

русифікаторську, антиукраїнську політику. Це Л. Каганович, П. Постишев та інші, які вірно служили Сталіну.

Як зазначають фахівці Інституту історії України НАНУ, місцева національна інтелігенція в цілому схвалювала політику «коренізації», хоча в академічних та літературно-художніх колах таку політику сприймали лише як часткове задоволення природних прав народів. Еміграційна інтелігенція взагалі розцінювала цю політику переважно як великомасштабну провокацію, тимчасовий тактичний відступ більшовицької партії. Як показали подальші події, вона вірно передбачила майбутню ситуацію.

Разом з тим, варто мати на увазі, що саме політика українізації, а також політичні амністії 20-их років, вселили в багатьох представників української інтелігенції, особливо «західняків», віру в можливість «радянської України» й сприяли їхньому поверненню й співпраці з комуністами. Так, наприклад, Юрій Тютюнник у своїх листах до Володимира Затонського та Олександра Шумського від 20 серпня 1923 р. висловлював переконання, що «нині на Україні – Українська влада... При сучасному стані всі чесні українські елементи на Україні мають повну змогу прикласти свої сили для будівництва нового життя». «Українізація... є результат непереможної волі тридцятимільйонної нації», – зауважив Микола Хвильовий. Утім, були і скептики: «Взагалі, справа українізації справляє враження певного тактичного ходу з боку большевиків; коли він не дасть бажаних наслідків, то про нього швидко забудуть...», – пророче писав Симон Петлюра в листі від 3 листопада 1923 року до Миколи Шумицького.

Існувала ще одна важлива обставина: реалізація політики «коренізації» в національних республіках, в т. ч. УСРР, постійно наражалася на опір російських великодержавних шовіністів, багатьох партійних керівників та зрусифікованих елементів. Яскравим прикладом суто бюрократичного ставлення до українізації, у всякому випадку на її початковому етапі, є постанова пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого 1922 р. «Цілі і завдання

українізації». У цьому документі містяться такі рекомендації: «Повна абсолютна рівноправність української і російської мов, рішуча боротьба проти всякої штучної українізації і русифікації і водночас усунення тих перешкод, які затримували б природний розвиток української культури або які відрізували б українському селянству доступ до ознайомлення з російською культурою. Боротьба проти всякого прагнення зробити з української мови засіб відособлення і протиставлення українських робітників і селян – російським. Вживання тієї чи іншої мови є воля кожного, і держава не повинна ділити свої установи на такі, в яких вплив був би за російською мовою, і на такі, в яких вплив був би за українською мовою». На той час постанова відповідала настроям переважної більшості членів КП(б)У.

Разом із тим, в Україні доволі оперативно відгукнулися на рішення XII з'їзду РКП(б) щодо «коренізації». Важливою віхою в реалізації цієї політики стала Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 1923 р. Як зазначалося в документі, найближчим завданням уряду мусить бути усунення нерівності культур, пристосування державного апарату до потреб, побуту й мови українського народу. Визнається за потрібне протягом найближчого часу зосередити увагу держави на поширення знання української мови. Робітничо-селянський уряд повинен забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР. Найпоширенішими на Україні вважалися дві мови — українська та російська, тому робітничо-селянська влада звертатиметься до всього населення України обома цими мовами, а в адміністративно-територіальних одиницях з більшістю населення, що належить до національних меншостей, органи влади користуватимуться мовою більшості населення.

Згідно з Постановою, на українське діловодство протягом року повинні перейти центральні та місцеві установи Народних комісаріатів. Губерніальні

органи, округи та райони у зносинах між собою та іншими установами вживають найбільш поширену в даній місцевості мову із двох найпоширеніших — українську або російську. Діловодство ж у цих органах має провадитися переважно українською мовою, за винятком тих місцевостей, де абсолютна або відносна більшість населення належить до іншої національності. Примітно, що всі центральні та місцеві органи на звертання окремих громадян тією чи іншою з мов нацменшостей мають відповідати мовою звертання. Стосовно співробітників держаних установ, то без володіння двома мовами вони не можуть бути прийнятими на службу, а ті, що вже працюють, мають вивчити ці дві мови протягом року. Хто не вивчив української мови, підлягає звільненню з держаної служби. Правда, особливо кваліфіковані особи та ті, що мають спеціальне призначення, можуть бути звільнені від обов'язкового вивчення української мови за окремою постановою Ради Народних Комісарів.

27 липня 1923 р. РНК УСРР видала декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ», яким запроваджено українську мову в усіх типах шкіл і визначено терміни їхньої українізації.

За переписом населення 1926 року, в УСРР мешкало понад 29 млн осіб, з них українців — біля 23 млн, росіян — 2 млн 700 тис., євреїв — близько 1,5 млн. Українську мову визнали рідною понад 22 млн осіб, російську — близько 4,5 млн. У містах українську мову назвали рідною майже 2 млн. осіб, у селах — понад 20 млн. Тому в ході «коренізації» йшлося, насамперед, про українізацію чиновників, партійно-державного апарату, що в основному складався з не українців або зрусифікованих українців, а також населення міст.

У 1923 р. питома вага українців серед працівників державного апарату не перевищувала 35%. Особливо незначною вона виявилася у керівних структурах. Так, у колегіях наркоматів налічувалося 47% росіян, 26% євреїв і

12% українців. Основна маса службовців у наркоматах складалася на 40% з євреїв, на 37% – з росіян і тільки на 14% – з українців.

Тому почалося створення системи мовних курсів. Бо лише 797 з майже 12-ти тис. відповідальних працівників партійно-державного апарату володіли українською мовою. Інструкторські курси при установах підлягали Центральним державним курсам українознавства в Харкові, які складали програми й готували інструкторів, котрі слідкували за перебігом українізації в різних установах і інституціях. Приміром, інструктором з українською мови на курсах для українських чекістів була письменниця Зінаїда Тулуб. Але це не врятувало її від репресій у 1937р.

Взагалі, у 20-х роках було прийнято ряд важливих документів з українізації. Особливо значущі були декрети ВУЦВК й Раднаркому від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату» та декрет Раднаркому від 16 липня 1925 р. «Про практичні заходи до українізації радянського апарату». До них можна додати кілька інших, що спинялися на деталях, приміром: «Про форму написів (вивісок) на будинках, де містяться радянські установи», «Про порядок заведення на території УСРР вивісок, написів, блянків, штампів і етикет українською мовою», «Про правильний випуск друкованих видань українською мовою», «Про українізацію канцелярської роботи на товарних біржах» тощо.

Практичні заходи, що стосувалися українізації, були спрямовані, з одного боку, на запровадження української мови в державному апараті, а, з другого, на користування нею в культурному житті в широкому сенсі слова. В обох випадках це означало дерусифікацію міст та індустріальних центрів, стосувалося виключно урбаністичних осередків країни. Село українізації не потребувало.

Всі ці питання належало розв'язувати за офіційної державної підтримки на місцях. Стосовно КП(б)У, то вона здійснювала політику «коренізації» у

двох напрямках, проводячи українізацію і одночасно максимально сприяючи розвиткові національних меншостей.

За приклад може слугувати Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, яка була створена у 1924 р. і проіснувала у складі УРСР до 1940 р. За результатами перепису населення 1926 р., тут українці складали 48,5% всього населення, молдаване – 30,1%, росіяни і євреї – по 8,5%. Молдавське населення складало більшість лише у трьох районах.

Зважаючи на такі показники, на території Молдови в період «коренізації» відкривалися і діяли школи з українською, молдавською, російською, єврейською мовами викладання. Так на практиці реалізовувалася політика більшовиків – повсюдно зробити радянську владу «рідною», «народною» і «зрозумілою», такою, що сприймається не як нав'язана ззовні, а як корінна. Для цього створювалися національні управлінські еліти, які знали місцеву мову, побут, звичаї та традиції, і через них у свідомість населення впроваджувалися ідеали та цінності комуністичної ідеології.

Слід зауважити, що спочатку кампанія українізації після партійного з'їзду 1923 року розгорталася досить повільно. Становище змінилося, коли у квітні 1925 р. на посаді генерального секретаря ЦК КП(б)У з'явилася довірена особа Сталіна — Лазар Каганович. У боротьбі за владу, яка точилася в Кремлі після відходу Леніна з політичної сцени, Сталін розраховував на підтримку КП(б)У та українського суспільства загалом. Каганович мусив забезпечити таку підтримку, тому дістав карт-бланш на проведення українізації максимально високими темпами. На думку Ю. Шевельова, він чи не єдиний генеральний секретар ЦК КП(б)У, що вивчив українську мову і вживав її деколи публічно, був стовідсотковим партійцем, що вмів навести лад в найвразливіших місцях. Ось його досить красномовна позиція: «Якщо для східних народів у нас, може, й мусять бути прикладом республіки Узбекістанська, Туркменістанська, Казахістанська і т. ін., то для західних народів Україна мусить служити зразком і прикладом розв'язання

пролетаріатом проблеми національного визволення пригнічених мас, проблеми державного будівництва національних республік в рамках радянської системи».

Передусім Каганович звернув увагу на українізацію КП(б)У. Партійний перепис 1922 року продемонстрував неукраїнський характер партії в кордонах УСРР: росіяни — 54%, українці — 23%, євреї, поляки та інші — 23%. Один із лідерів російських більшовиків Микола Бухарін на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 року відверто назвав склад комуністичної організації України «російсько-єврейським». Станом на 1927 рік кількість українців-держслужбовців зросла до 54%. Компартійний контингент обернули на формально український (не за суттю, за справною «цифрою») завдяки масовим наборам у партію, що почалися з 1924 року. Тоді ж, у 1927 р., питома вага українців серед членів і кандидатів у члени КП(б)У дійшла майже до 52%. При цьому чисельність партійних лав зросла з 54 818 осіб у 1922 р. до 168 087 – у 1927-му.

У цілому ж політика «коренізації» значно вплинула на розвиток неросійських народів СРСР, зокрема, українського. У школах запанувала українська мова, культура набула рис духовної індустрії. Зародилася національна урбаністична культура, літературна продукція та періодика дістали значно ширшу, ніж будь-коли, аудиторію. Зріс і рівень освіти цієї аудиторії. Уперше в літературі з'явилася велика кількість письменників та інтелектуалів, чия діяльність позначена небувалим спалахом творчої активності. Виникло ціле розмаїття стильових напрямів, численні творчі угруповання.

Незважаючи на те, що «коренізація», як і українізація, зокрема, досить специфічне явище, її сприйняли представники української інтелігенції – в першу чергу прокомуністично налаштовані, але також і ті, які прагнули в рамках тодішньої державності підтримувати національні традиції. Завдяки зусиллям таких діячів, як Михайло Грушевський (повернувся 1924 року з

еміграції) та інших, історичні та культурні процеси в Україні почали розглядати як такі, що розвивалися поряд з історією Росії, а не як регіональні варіанти останньої. Перехід частини комуністів на національні позиції, витворення українського пролетаріату, збільшення частки міського населення, активна освітня, культурна, наукова діяльність старої і молодшої української еліти створювали серйозну загрозу контролю Москви над УСРР.

Центром українізації став Наркомат освіти, який керував всіма галузями культури. У 1927 р., після усунення з посади наркома освіти О. Шумського, її обійняв М. Скрипник, який розгорнув бурхливу і плідотворну діяльність із розвитку української культури, особливо освіти. Довелося переборювати величезні труднощі, насамперед брак педагогічних кадрів, що володіли українською мовою. Не вистачало приміщень для шкіл та наукових закладів, підручників. Доводилося також долати опір російських та обрусілих студентів, які не виявляли бажання навчатися «селянською» мовою. На подолання цих та інших перешкод були мобілізовані партійні, профспілкові, комсомольські організації та громадськість. Але найбільший тягар цієї кампанії несла українська інтелігенція, особливо патріотично налаштоване учительство.

Значна увага приділялася вивченню української мови студентами. Одними з перших перейшли на викладання українською мовою Київський медичний інститут, хімічний, механічний та інженерно-будівельний факультети Київського політехнічного інституту. Українізація вищої школи ускладнювалася нестачею підручників, нерозвиненістю української наукової термінології, особливо природничих дисциплін. Стосовно шкіл, то лише у 1924 р. було видано 4 млн. підручників українською мовою, що дало змогу перевести на навчання українською 12 тис. шкіл.

Активне та різнобічне вивчення української мови очолила Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН), для чого при ній засновувалися два важливі наукові центри: Інститут Мовознавства та Інститут Наукової Мови.

Вітчизняними лінгвістами було підготовлено і видано чимало цінних наукових розвідок. За редакцією Агатангела Кримського, видатного українського мовознавця-поліглота, історика, письменника і перекладача кримськотатарського походження, опубліковано шість томів «Російсько-українського словника». Усього ж до 1929 р. побачили світ близько 30 різних термінологічних словників українською мовою. У 1927 р. був остаточно впорядкований український правопис. Стараннями академіка Володимира Перетца у Ленінграді постало Товариство дослідників української історії, письменства й мови, що діяло спершу як комісія, а потім — як філія ВУАН.

Практично поза процесом українізації в 20-30-ті рр. відбувалося формування кадрів соціалістичної наукової інтелігенції. У 1930 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про аспірантуру». Характерно, що при підборі в аспірантуру ставилося завдання «забезпечення...пролетарського складу майбутньої аспірантури». Послідовна пролетаризація наукової інтелігенції шляхом розширення в її рядах представників робітничо-селянського походження, «на які радянська влада могла б опиратися у своїй роботі по будівництву соціалізму», стала одним з основних напрямів діяльності партійних органів у науковому секторі.

Реалізація класового принципу підбору наукових кадрів відбувалася через сформований у 30-х роках так званий інститут висування. У «Положенні про інститут висування» (листопад 1926 р.) зазначалося, що «поповнення кадрів наукових робітників вузів не може бути достатньо добре проведеним без попереднього висування марксистсько підготовлених студентів і надання останнім можливості готуватися до наукової роботи». Така форма підбору кадрів сприяла розширенню партійного і пролетарського прошарку в науковому середовищі, в т. ч. в ВУАН (з 1930 р. — Академія наук УСРР). Коли партійно-державний тиск на Академію посилювався, як зазначає Н. Полонська-Василенко, відбулися репресії проти вчених старої школи, на

керівні посади установи просунуті комуністи, почалося грубе втручання в науково-дослідницьку роботу.

Такі процеси перепліталися з іншими, протилежними. В середині 20-х років окремі українські комуністи виступили за розширення самостійності республіки, врахування її особливостей в будівництві соціалізму, за широке використання досягнень європейської цивілізації при творенні української культури. Так, письменник М. Хвильовий у 1925-1927 рр. розгорнув літературну дискусію про шляхи будівництва української культури і запропонував звільнитися від російського впливу, переорієнтуватися на європейські традиції і духовні надбання. Полемічно загострено він висловив це в гаслах «Геть від Москви», «Дайош Європу» та інших. На відміну від тих, хто вважав пролетаріат головною силою в культурному процесі, Хвильовий був переконаний, що «робітнича кляса на Україні була до цього часу настільки відірвана від української культури, що на сьогодні вона не може дати безпосередньо від себе своїх діячів для тієї ж таки культури».

М. Хвильовий заговорив про конкуренцію української та російської культур, виступив проти «російського диригента», висунув теорію «відродження нації», закликав «негайно стати на боці активного молодого українського суспільства, що репрезентує не тільки селянина, але й робітника, і тим назавжди покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Україні російську культуру». Це було витлумачено, як підштовхування партії на шлях національного переродження, про що у своєрідній формі висловився Сталін у листі до Кагановича. Генсек зазначив: «Шумський не бачить, що при слабкості коріння комуністичних кадрів на Україні цей рух... може набрати місцями характер боротьби проти Москви взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення – ленінізму». Як приклад цієї боротьби Сталін наводив діяльність М. Хвильового. Результатом стало звинувачення Шумського у потуранні Хвильовому, підбурюванні його до «націоналістичних» виступів. Але був і

інший результат – діяльність Хвильового та його послідовників сприяла тому, що визначальною рисою українського культурного процесу 1920-х років стало піднесення української культури з рівня етнографічного провінціалізму в російській імперії до рівня самостійної культури у всій повноті виявлення її творчих потенцій.

Незважаючи на всі перешкоди, за порівняно короткий час енергійне втілення в життя політики українізації дало значні результати. Так, у середині 20-х років 78% шкіл і 39% технікумів, 34,1% дитячих будинків були україномовними. У 1927/1928 навчальному році українці становили 49,8% усіх студентів республіки. Тираж україномовних газет за 1924-1927 рр. зріс у п'ять разів, значно збільшилася кількість і тиражі книжкової продукції українською мовою. Різноманітна культурно-освітня робота проводилася серед груп українців, які компактно проживали за межами УСРР. На квітень 1925 р. за межами республіки проживало 6,5 млн. українців. Найбільш компактні поселення в СРСР розташувалися на Кубані – майже 2 млн., в Курській губернії – 1,3 млн., Воронезькій – 1 млн., на Далекому Сході, в Туркестані – по 600 тис. осіб. Активно здійснювалася політика «коренізації» в районах України, населених національними меншинами.

Одним із беззаперечних досягнень політики українізації була українізація початкових шкіл. Якщо в 1922 р. існувало 6 105 українських шкіл, то в 1930 – 14 430 (російських – 1 504). Значно зросла також кількість українських семирічок – до 1732 порівняно з 267 російських. На кінець 1927 р. 77 % українців навчалося в цих школах, що майже дорівнювало відсоткові українців серед населення – 80,1. По інших типах шкіл зріст не був таким динамічним, але також помітним. Станом на 1 листопада 1927 р. серед профшкіл число українських становило 65,8%, на двомовні українсько-російські припадало 16%, а на російсько-українські 5,3%. Щодо фабзавучів, то закон про українізацію, що вимагав української мови для всіх типів шкіл, був обережніший, наполягаючи тільки на «рідній мові» учнів. Незважаючи на

це, навіть тут було 42 українські школи, 48 російських і 100 двомовних. Так званих робітфаків було тоді ж 48 українських, 7 російських і 18 двомовних, інститутів – 14 українських, 2 російські і 23 двомовні. За спеціальністю інститути ділилися так: сільськогосподарські – 3 українські, 6 двомовних; педагогічні – 6 українських, 4 двомовні. Зате технологічні й медичні мали всього 2 українські, 2 російські і 7 двомовних. Скрипник згадує, що 1929 року інститути були українізовані десь на 30%. Оцінюючи наведені цифри, зокрема, для вищих та виробничих шкіл, слід пам'ятати, що в двомовних школах найважливіші предмети здебільшого викладали російською мовою, а українською читали такі другорядні дисципліни, як політосвіта тощо.

Разом із тим, існувала серйозна проблема педагогічних кадрів. Перепис 1927 р. показав, що серед учителів вищу або середню спеціальну освіту мали 22,9%. Решта закінчила середню або лише початкову школу. Нестачу вчительських кадрів намагалися подолати шляхом збільшення кількості педагогічних інститутів і технікумів, скорочення строків навчання в них. Кадри для українських шкіл поза межами республіки готували Краснодарський, Белгородський і Благовещенський педагогічні інститути, українські відділення на ряді факультетів Воронежського університету. На Курщині діяв Український педагогічний технікум.

Особливості політики «коренізації» в українській діаспорі Росії

Дещо іншим був стан речей у національно-культурній політиці серед українців Росії. Політика українізації в українській діаспорі Росії стартувала із значним запізненням. Тривалий час місцеві керівники не звертали уваги, а то й штучно гальмували цей процес. Не у захваті була й частина українців, оскільки вони не бачили перспектив для подальшого розвитку. Так, наприклад, розповсюдженими були думки, що українізація початкової школи є своєрідною спробою утвердити українців на других ролях: «Влада навмисне проводить українізацію, щоб наші діти не мали в майбутньому можливості обіймати посади в різних установах, оскільки українських установ немає, а російські і без них обійдуться». А ось інше типове пояснення небажання віддавати дитину в українську школу: «Як віддаси дитину в українську школу, то там вона і згине, далі ходу нема».

Щоб ліквідувати таке незадоволення українців, у 1927-1929 рр., компартійна влада видала цілу низку постанов як по партійній, так і по радянській лінії, що змусили компартійне керівництво на місцях з усією серйозністю поставитися до українізації. У цих постановах йшла мова не лише про розвиток української школи, а й про мережу середніх спеціальних та вищих навчальних закладів освіти, введення діловодства українською мовою в селах та районах. Фактично політика українізації проголошувалася засобом радянізації суспільства, методом боротьби з глиталями.

Саме цим аргументом користувалися українці при поясненні необхідності посилення українізації. «Партійці і комсомольці, які приїхали нещодавно з України, виступають за українську школу сміливіше, не бояться, що їх назвуть петлюрівцями. Там, де вони є, селяни веселішають й сміливіше

вступають у колгосп», - писав у своєму листі до ЦК КП(б)У один з комсомольських керівників Далекого Сходу.

Більшовики завжди пильно слідували за настроями мас. Тому, коли була можливість, вони намагалися схилити суспільну думку на свою користь. І саме тут в нагоді ставала політика українізації. Про її роль один рядовий українець Кубані висловився так: «Якщо ви хочете наказати козаку-хліборобу, то розмовляйте з ним російською мовою, але якщо ви хочете його в чому-небудь переконати, то зрозуміліше та рідніше буде для нього рідна мова». Саме тому певний час компартійне керівництво вважало за можливе діяти не тільки батогом, а й медяником. Агітація і пропаганда тривалий час використовувалася у роботі з бідняками та середняками активніше, ніж примус.

Вирішальне значення для повороту в бік сприяння розвитку української освіти та культури мала допомога наркомату освіти УСРР на чолі з М. Скрипником, що узяли шефство над цією справою (сучасна Україна не надає і десятої частини тієї допомоги). Однак бажання наркомату освіти УСРР було замало. Потрібно було, щоб на місцях очолювали ці процеси такі діячі, що були зацікавлені в розвитку української культури та вірили в її перспективу. Наприклад, на тому ж Далекому Сході справа зрушила з місця фактично лише у 1931 р., коли туди переїхав на постійну роботу один з активних провідників національно-культурної політики в Україні Афанасій Буценко.

Якщо уважно подивитися на цілі політики українізації серед української діаспори Росії, що була майже повністю селянською, то можна побачити досить відчутні відмінності у порівнянні з Україною. В Росії політика українізації була спрямована на виконання *лише одного завдання* – своєрідній легітимації соціально-економічної політики на селі, завоювання певного ступеню довіри українського селянства. Основне завдання національно-культурної політики – модернізаційний прорив, – в українській

діаспорі був фактично неактуальним, оскільки в районах компактного проживання українців у Росії не планувалося суттєвого індустріального будівництва, а відтак місцеві українці не могли становити більш-менш чисельної групи у нових містах – їх просто не було. Тобто політика українізації в РСФРР лишалася виключно *селянською політикою*.

Варто також зауважити, що від самого початку запровадження політики українізації в радянській Росії існував чималий опір її здійсненню. Причому цей опір був як в середовищі українофобів, так і в частини українофілів. Останнє стає зрозумілим після аналізу соціально-економічної політики на селі. Незважаючи на сприяння у розвитку освіти українською мовою, висування у низову владу представників місцевого українського населення, політика українізації не спонукала переважну більшість українців стати прихильниками більшовицької влади. Це стає зрозумілим, коли врахувати, що комуністична влада руйнувала економічні та світоглядні підвалини життя, знищувала усталений спосіб життя, змінювала традиційні цінності українців.

Владі, що поставила за мету уніфікувати сільське господарство у межах усієї держави, значно ближчими були общинні традиції російського селянства, аніж індивідуалістичні особливості українського. Врешті, сама політика ліквідації куркульства, як класу, зводилася не тільки до ліквідації власне заможних господарств, а передусім самотійних, економічно не залежних від влади і самодостатніх індивідуальних господарств. А саме таке господарство було в традиційних уявленнях українців тим еталоном, до якого вони прагнули. Адже, як свідчить історія переселень на малозаселені землі Російської імперії, український селянин не бажав йти у місто, доки залишалася хоча б найменша можливість отримати землю і вести самотійне господарство. То ж цілком зрозуміло, що політика українізації, незважаючи на певне послаблення протистояння, усе-таки не могла призвести до переважної підтримки українців Росії дій більшовицького уряду.

Відповідно, у тих районах, де українці складали більшість населення, колективізації чинився найбільший опір. Звичайно ж, така «невдячність» українців не могла не обурювати більшовицьких керманичів. Адже, незважаючи на всі поступки, політика українізації не сприяла підтримці дій компартійної влади на селі, що й було основною метою на компактно заселених українцями територіях РСФРР. До того ж, в умовах, що склалися, подальше її здійснення могло призвести до неочікуваних наслідків, наприклад, до вияву сепаратистських тенденцій, зокрема, на Далекому Сході (де у 1932 р. було 13 національних українських районів та 380 українських сільрад) і Північному Кавказі.

Тобто, внутрішньополітична доцільність українізації не лише знецінилася, а й перетворювалася на чинник, що заважав центру зміцнювати свою владу. А оскільки Сталін і його прибічники ніколи не відчували незборимої симпатії до українців, то доля національно-культурного будівництва в українській діаспорі була визначена.

Зупинимось більш детально на процесах українізації в регіонах Росії, де переважало або ж компактно проживало українське населення. З ініціативи Миколи Скрипника політбюро ЦК КП(б)У в травні 1927 р. порушило перед Москвою питання про приєднання до УСРР районів із більшістю українського населення, які з нею межували. Отримавши негативну відповідь, Скрипник заговорив про українізацію районів Північно-Кавказького краю, де переважало українське населення. Після схвального висновку Москви керівники краю затвердили трирічний план українізації 37-ми районів зі здебільш українським населенням. Місцеві українці з ентузіазмом підтримали зусилля уряду УСРР перешкодити їхній денаціоналізації, що прикро вразило Сталіна.

На 1930-1931 рр. у більшості шкіл в українських районах Кубані було заведено навчання української мови. До цих шкіл приїхало чимало вчителів з України, серед них багато запідозрюваних у «націоналізмі», які тут шукали

безпечного місця. Серед них був і колишній член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету Микола Міхновський. На початку 1920 р. він виїхав до Новоросійська, звідки намагався емігрувати за кордон. Після невдалих спроб зробити це Міхновський переїхав на Кубань, працював народним учителем у кооперативних установах. У 1924 р. повернувся до Києва, де був заарештований співробітниками ДПУ.

Перехід кубанських шкіл на українську мову навчання носив масовий характер. Якщо у 1922 р. їх було 33, то, за офіційним циркуляром 1927 р., на Кавказі вже діяло 746 українських шкіл. У 1926 р. вийшов перший кубанський буквар українською мовою, який поклав початок систематичному виданню українських букварів та читанок.

Процесом українізації були охоплені й вищі та середні спеціальні навчальні заклади. Ще у вересні 1920 р. у Краснодарі відкрито Інститут народної освіти, пізніше перейменований в педінститут. До нього набиралися групи з українською мовою навчання. З 1923 р. у цьому вищому закладі діяв відділ української мови та літератури, який готував педагогів для українських шкіл другого ступеня. Кафедру української мови та літератури мав і Кубанський педінститут. Згодом у ньому була створена етнографічна комісія. Планувалося українізувати і медичний інститут.

Учителів для українських шкіл першого ступеня готував Український педагогічний технікум, відкритий у 1922 р. Всюди відкривалися українські робітфаки. У шести технікумах читалися курси українознавства. Виходили український педагогічний часопис «Новим шляхом» і газети українською мовою «Чорноморець» та «Чорноморський край». Тут також активно працювали близько 150 українських письменників, більшість із яких в 30-ті рр. були репресовані.

В Урало-Сибірському регіоні процеси національного відродження набирають чітких організаційних форм з 1923 р. Під час боротьби з неписьменністю лише в Бугурусланському окрузі Уральської області діяло

три українських лікпункти. Почали відкриватися школи в інших місцях компактного проживання українців, в т. ч. в с. Карпівка Акбулакського району. У самому Акбулаці створено український драматичний колектив, який ставив вистави навіть за класичним репертуаром.

Починається поступовий розвиток української освіти в цілому по Сибіру. Зокрема, у 1926-1927 рр. загальна кількість українських навчальних закладів в регіоні виросла з 22 до 56. Станом на 1 грудня 1927 р. українською мовою проводилися заняття у 13 пунктах ліквідації неписьменності.

Незважаючи на труднощі, українська освіта, хай і повільно, в цьому регіоні розвивалася. Так, у Троїцькому окрузі у 1929 р. налічувалося 13 українських шкіл. Вирішувалося питання національної освіти дорослого населення. У 1927 р. Троїцький окружний відділ народної освіти отримав доручення відкрити ліквідаційні пункти неписьменності в українських селах загальним числом 175. А от у Славгородському окрузі Алтайського краю було всього 25 українських шкіл, які відвідували 1605 дітей, в той час, як російські школи приймали 10 тис. українських дітей. Тобто, рідною мовою навчалася лише 13,8% українських школярів.

У цілому у 1920-х – на початку 1930-х років на Уралі і Західному Сибіру відбувалося певне пожвавлення українського національно-культурного життя. Українська мова починає вживатися в офіційних установах районів компактного проживання українців, місцева влада приділяє серйозну увагу вирішенню проблем гармонійного культурного, економічного і соціального розвитку національних меншин, у т. ч. українців. Вивчалася необхідність створення національних сільських рад, забезпеченість шкіл педагогічними кадрами, приміщеннями і необхідним устаткуванням.

Загальні наслідки українізації

Отже, можна виокремити ряд позитивних наслідків українізації.

Перше. Усунення від влади відвертих шовіністів першого секретаря ЦК КП(б)У Квірінга та другого секретаря Лебедя, який проголосив теорію боротьби двох культур – прогресивної, революційної, міської російської та контрреволюційної, відсталого сільськогосподарської української. В цій боротьбі українська культура мала відступити і загинути.

Друге. Розширення сфери вживання української мови в державному і партійному житті.

Третє. Зростання кількості українців в партійному і державному апараті, частка яких у 1925 р. складала 25-35%, а в 1927 р. – 52-54%.

Четверте. Здійснення структурних змін, у т. ч. поява нової державно-політичної, господарської та культурної еліти, кістяком якої були так звані націонал-комуністи, вихідці з колишніх українських лівих партій.

П'яте. Вплив на розвиток національної освіти, яка збіглася в часі з розгортанням так званої культурної революції, одним з головних напрямів якої була ліквідація неписьменності. У 1927 р. 97% українських дітей навчалося рідною мовою. Цей показник так і не був перевершений за роки радянської влади (у 1990 р. він становив лише 47,9%).

Шосте. Різко збільшилася кількість української преси, у 1933 р. вона становила 89% всього тиражу газет у республіці.

Сьоме. Україномовні стаціонарні театри в 1931 р. складали 3/4 всіх театрів в Україні. В Києві збудовано найбільшу на той час в Європі кіностудію.

Восьме. Місто почало втрачати позиції цитаделі російської ідентичності.

Дев'яте. Різноманітна культурно-освітня робота проводилася серед компактно проживаючих за межами України 6,5 млн. українців.

Десяте. Велика увага приділялася розвитку національних меншин. Протягом 1925 р. було утворено 7 німецьких, 4 болгарських, один польський і один єврейський національні райони, а також 954 сільські ради національних меншин, 100 міських рад. У цей час діяли 966 шкіл з німецькою мовою навчання, 342 – єврейською, 31 – татарською тощо. Взагалі, початковий всеобуч здійснювався понад 20-ма мовами.

Згортання українізації, крах національного відродження та реванш русифікаторської політики

Політика «коренізації», як вже зазначалося, від початку її проведення викликала потужний опір російських шовіністичних кіл, насамперед деякого з партійного і державного керівництва, які вважали, що вона призведе до розпаду СРСР. Наприклад, Г. Зінов'єв заявляв, що українізація суперечить більшовицькій національній політиці, допомагає петлюрівщині, а справжньому шовінізму відсічі не дає.

Небезпечним для режиму було те, що для неросійських народів тодішнього СРСР «коренізація» на практиці означала дерусифікацію, вивільнення різнопланових можливостей представників того чи іншого народу. Тому з ініціативи Й. Сталіна вже у середині 1920-х рр. розпочато кампанії боротьби з «націонал-ухильництвом» і «буржуазним націоналізмом». В УСРР найвідомішою стала боротьба під керівництвом тодішнього лідера ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича проти «національного ухилу». Проводирем «ухилу» оголошено наркома освіти УСРР Олександра Шумського, а його однодумцями – літератора Миколу Хвильового й економіста Михайла Волобуєва, які досить емоційно вболівали за українську справу. Ось що одного разу заявив О. Шумський: «У партії панує російський комуніст, що з підозрою та недружелюбством, щоб не сказати сильніше, ставиться до комуніста-українця. Панує він, спираючись на шкурницький тип малороса, котрий за всіх історичних епох був однаково безпринципно лицемірний, по-рабськи двоєдушний і зрадливо нищий. Зараз він блискотить своїм псевдо-інтернаціоналізмом, жонглює своїм безніяковим ставленням до всього українського і ладен завжди обплювати його (може, іноді по-українському), якщо це дасть йому можливість здобути посаду». Чи не правда, ці слова й сьогодні звучать надзвичайно актуально?

Радикальна зміна партійної лінії відбулась між XVI (1930 р.) та XVII (1934 р.) з'їздами ВКП(б). Протягом 1933-1934 рр. в усіх національних республіках було здійснено чистку місцевих комуністів та безпартійної інтелігенції, знищено значну частину кадрів, вихованих у період «коренізації». Головною небезпекою було оголошено місцевий націоналізм.

Професор Ю. Шаповал, характеризуючи звіти ГПУ, у яких розглядається «контрреволюційна» роль лояльної до радянської влади української не комуністичної інтелігенції, називає їх «протидією політиці українізації» і датує її початок 1926 р. Виходить, що ГПУ протидіяло запровадженій Сталіним політиці? Логіка та ретельний аналіз наведених Ю. Шаповалом документів призводить дещо іншого висновку: боротьба з «українським сепаратизмом» та свідомими українцями була важливою складовою частиною *політики українізації*, серед пріоритетів якої була боротьба з українським національним рухом та виховання таких національних українських кадрів, які були б за духом українофобами-малоросами. Це, до речі, бачили українські інтелектуали. Зокрема, згадуваний у записці ГПУ професор Дідусенко наголошував: «Українізація здійснюється нещиро. На словах українізація, а насправді – русифікація. Усі галузі країни захоплені неукраїнськими елементами».

Розрив між центральними районами Росії і національними окраїнами, між Росією та іншими союзними республіками поглибили форсована індустріалізація і примусова колективізація сільського господарства.

Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про хлібозаготівлі від 14 грудня 1932 р., крім усього іншого, вимагала правильного проведення українізації в Україні та за її межами (маються на увазі регіони, де компактно проживали українці), а також містила категоричну вимогу боротися з петлюрівськими та іншими контрреволюційними елементами. Ця постанова означала кінець, хоча і контрольованої, але все-таки українізації, та ознаменувала вирішальну фазу приборкування українізації самими більшовиками України, ліквідацію

того «націоналістичного» потенціалу, який вже ніколи не повинен відродитися. 1933 року на об'єднаному пленумі ЦК і Центральної контрольної комісії КП(б)У головною небезпекою визнано місцевий український націоналізм у поєднанні з імперіалістичними інтервентами.

Перші удари прийняли на себе щирі прибічники українізації з-поміж партійців. Обвинувачення в «націоналістичному ухилі» М. Равича-Черкаського – першого офіційного історика КП(б)У, переслідування М. Хвильового з ініціативи самого Сталіна, розгром редакції «Червоного шляху», члени якої майже всі були партійні, вислання Шумського і Гринька в Росію, ліквідація історика М. Яворського та його школи – це тільки деякі заходи, застосовані державою.

З 1927-1928 років починаються атаки на непартійну інтелігенцію. Ці процеси в першу чергу стосуються науковців Всеукраїнської Академії Наук та письменників. Каганович висловлює бажання бачити Академію «визволеною з-під буржуазної ідеології». 1928 року до складу Академії «рекомендовано» сім партійців, а одного з фундаторів Академії А. Кримського, щойно переобраного на посаду секретаря, усунено з неї. 1929 року Раднарком оголосив, що відтепер кандидатів в академіки висуватимуть «маси», а не самі академіки. Влітку 1929 р. розпущено всі наукові товариства, пов'язані з Академією. Одночасно заарештовано десятки співробітників Академії, включно з головою управи С. Єфремовим. Слідом за тим заарештовано кілька тисяч осіб, безпосередньо пов'язаних із Визвольними Змаганнями 1917-1921 рр. І 9 березня 1930 р. розпочався судовий процес над «зрадниками», «агентами буржуазії» і «націоналістичними шкідниками», начебто об'єднаних у «контрреволюційний» Союз Визволення України. Із 49-ти вибраних для процесу арештантів 29 були співробітниками Академії. На початку 1931 р. заслано до Росії М. Грушевського, де він помер за неясних обставин. Остаточо усунено й заарештовано А. Кримського. Видавничу діяльність

Академії припинено, а на всю її працю в царині гуманітарних наук накладено тавро «буржуазного націоналізму».

Одночасно з процесом «пролетаризації» української культури безжально винищувалися всі вияви спонтанної українізації. У 1928 р. заарештовано митрополита Василя Липківського, майже всіх єпископів і священиків УАПЦ. На 1931 рік Церква, як спільнота, була цілковито знищена, отже, й українська мова тим самим усунена з церковного життя.

Ціла генерація митців і науковців загублена кривавим сталінським режимом. Тільки 3 листопада 1937 р. «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» були розстріляні Лесь Курбас, Микола Куліш, Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епік, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші. Всього — понад 100 кращих синів українського народу, представників його інтелігенції.

Згортання процесу українізації полегшувалося тим, що в багатьох індустриальних центрах це виглядало як «маскування під українське», а будь-який примусовий адміністративний захід не міг обернути масу російських і проросійських жителів міст на українців. Шумський «влучив у яблучко», коли ще в листопаді 1926 р. заявив, що «примусова українізація державного апарату – безглуздя». Цікаво, що Хвильовий в уста однієї з дійових осіб у романі «Вальдшнепи» (1927 р.) вклав фразу: «Україна в сьогоdnішньому вигляді з своїми ідіотичними українізаціями в соціальних процесах ... виконує тільки роль тормоза».

Чи не останній удар по українізації – Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», в якій утворення навчальних закладів, де навчання здійснювали мовами національних меншостей, кваліфіковано як насадження особливих національних шкіл, що були вогнищами буржуазно-націоналістичного,

антирадянського впливу на дітей, а їхнє функціонування визнано недоцільним і шкідливим. Такі школи та інші навчальні заклади ліквідовували, учнів переводили в школи з українською і російською мовами навчання.

У розвиток рішення РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей» 20 квітня того ж року ухвалено спільну постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України». 8 травня політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про складання нового українського правопису», а в жовтні розглянуто питання про роботу реорганізованих національних шкіл. При цьому зазначено, що у багатьох школах не вистачає учителів, вони значно гірше за російські та українські школи забезпечені підручниками, не мають методичного керівництва і тому працюють незадовільно. У березні 1939 р. ухвалено рішення «Про ліквідацію і перетворення штучно утворених національних районів і сілрад», а в квітні 1940 р. спеціальною постановою врегульовано викладання російської мови у національних школах УРСР. Відтоді в УРСР не згадували навіть самі терміни «коренізація» та «українізація».

Контрукраїнізація призвела до падіння престижу української мови і культури та русифікації ряду регіонів України. Українська нація втратила майже все, що було досягнуто в часи національного відродження та українізації. Виявився правим один із героїв п'єси М. Куліша «Мина Мазайло» дядько Тарас, який казав: «Їхня українізація – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб духу не було».

Швидкими темпами згорталися процеси українізації, відбувався перехід до цілеспрямованої русифікації українців, що проживали на теренах Російської Федерації.

У Постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлі в Україні, Північному Кавказі і Західній області» говорилося,

що «легковажна, не впливаюча з культурних інтересів населення, небільшовицька «українізація» майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи та друку з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам радянської влади для організації опору заходам та завданням радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реємігрантів, козаків, учасників Кубанської Ради»

Таким чином наголошувалося на тому, що політика українізації не лише не стала засобом радянзації (уніфікації за певним стандартом) суспільства, а навпаки, українське селянство Росії, використовуючи автономність національно-культурної політики, активніше чинили опір соціально-економічним заходам більшовицької влади, зокрема, колективізації та фактичному грабуванню села. А відтак, щоб виправити політичну ситуацію, швидше підкорити село та унеможливити подальший рух опору, політику українізації потрібно було відмінити. У цій же постанові ЦК та РНК СРСР вимагають «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських та кооперативних органів «українізованих» районів, а також всі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову, як більш зрозумілу для кубанців, а також підготувати й до осені перевести викладання в школах на російську мову. ЦК та РНК зобов'язує крайком та крайвиконком терміново перевірити й покращити склад робітників шкіл в «українізованих» районах». Фактично цією постановою українцям Кубані заборонялося називатися українцями.

Наступного дня вийшла нова постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, яка була вже спрямована проти українізації в інших регіонах СРСР за межами УСРР. У ній зазначено, що ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «рішуче засуджують виступи та пропозиції, що виходять від окремих українських товаришів, про обов'язкову українізацію цілого ряду районів СРСР, наприклад в ДВК, Казахстані, Середній Азії, ЦЧО й ін. Подібні виступи можуть тільки грати на руку тим буржуазно-націоналістичним елементам, які, будучи вигнані з

України, просякають в знов українізовані райони та ведуть там розкладницьку роботу. Доручити Крайкому та крайвиконкому ДВК, обкому та облвиконкому ЦЧО, Казахстанському крайкому та РНК негайно призупинити подальшу українізацію в районах, перевести всі українські газети, друк та видавництва на російську мову й до осені 1933 року підготувати перехід шкіл та викладання на російську мову».

Практичний сенс у названих постановах був. Справді, політика українізації не стала, та й не могла стати, з огляду на менталітет українців, засобом радянзації селянства. У російській історіографії нині є розповсюдженою думка про те, що колективізація значно більше відповідала колективним уявленням російського суспільства, аніж сталинська реформа. У випадку з українцями усе навпаки. Можна сказати так: під час колективізації більшовики, сприяючи у культурно-освітній сфері українізації, фактично здійснювали (несвідомо) русифікацію у соціально-економічній сфері, намагаючись уніфікувати економічні основи життя українців та росіян переважно за російським зразком. Та коли таке протиріччя між соціально-економічною та культурною політикою виявилось, перевага, звичайно, була віддана потребам економічним. Адже основне завдання національно-культурної політики – модернізаційний прорив, – в середовищі української діаспори не виконувалося, та й не могло бути виконаним.

Склалася нетипова ситуація. Партійна верхівка ЦК ВКП(б) де-факто визнала наявність різних стандартів у ставленні до українців та до інших національних меншин РСФРР. Українцям було відмовлено у праві називатися національною меншиною. Основним чинником русифікації української діаспори було *не впровадження «усього російського», а нищення «усього українського»* як такого, що заважало комуністичному будівництву. Тобто, українці РСФРР фактично першими в СРСР були визнані «шкідницькою нацією».

При цьому варто зазначити, що в масштабах СРСР політика «коренізації» продовжувалася. До 1936-1937 рр. влада ще не робила реальних кроків до русифікації радянського суспільства, хоча дедалі активніше владні органи боролися проти тих національних особливостей, що заважали уніфікації радянського суспільства. Однак принципово про русифікацію інших етносів не йшлося. Навіть «злиття націй» планувалося не на основі російського народу. Лише наприкінці 1937 – у 1938 рр. заговорили про «великий російський народ» та почали повертатися до національної російської культурної та історичної традиції, а це було важливою складовою частиною всеосяжної русифікації.

Втім, незважаючи на те, що заборона наприкінці 1932 р. усього українського в РСФРР була більше антиукраїнською акцією, ніж свідомою проросійською, відлік цілеспрямованої русифікаторської політики більшовицького керівництва варто вести саме звідси. Під час колективізації сталінське керівництво побачило, що, незважаючи на ряд суттєвих поступок націоналам, саме росіяни найбільш прихильно ставилися до більшовицького режиму. І коли в умовах міцніючого тоталітаризму постала необхідність подальшої уніфікації радянського суспільства, влада дійшла до висновку, що найбезпечніше буде взяти за основу найчисельніший та найбільш лояльний до неї етнос – росіян, аніж придумувати щось абсолютно нове, що однаковою мірою не задовольняло б усі народи СРСР. І в цьому сенсі русифікація української діаспори була своєрідним пробним камінцем, кинувши який, сталінське керівництво спостерігало за реакцією суспільства та набиралося досвіду на цій новій стезі.

Промовистим є погляд на національно-культурну політику у С. Косіора, який він висловив у розмові зі своїм помічником Косіновим в 1937 р.: «Сучасні наші завдання полягають в тому, щоб забезпечити розквіт національних культур не взагалі, а *саме таких національних культур, які б несли б в собі постійну тенденцію зближення й єдності національного й*

інтернаціонального. Без цього гасло розквіту національної культури соціалістичної нації є глибоко реакційне гасло, що тягне нас не вперед, а назад до капіталізму». Таким чином, визнавалося, що термін «національний» ставав синонімом терміну «капіталістичний», а розквіт «взагалі», без «зближення національних культур», вважався вищим політичним керівництвом ворожим самій суті соціалізму, адже кінцевою метою більшовиків у національному питанні завжди лишалося «злиття націй».

Творчо використавши досвід русифікації українців Росії, сталінське керівництво у другій половині 1930-х рр. відмовляється від політики «коренізації» серед представників місцевих нетитульних націй чи народностей, що проживали в тій чи іншій місцевості компактно. До того ж, росіяни перестають називатися національною меншиною у будь-якій з національних республік. Інтернаціоналізм в межах СРСР починає розумітися як прилучення до досягнень «старшого брата», «великого російського народу», – ці визначення з'явилися у 1937-1938 рр. Тобто, термін «інтернаціоналізм» перетворився у свідомості значної частини людей на синонім терміну «асиміляція». Така ж доля мала чекати і титульні етноси, але це вже був наступний етап.

Покінчити з українізацією регіонів Російської Федерації сталінському режиму вдалося досить швидко. Насильницька русифікація супроводжувалася терором, переслідуванням і репресіями усіх, хто стояв біля витоків національно- культурного відродження на Кубані. Протягом 30 – х рр. тут загинуло півтори тисячі представників української інтелігенції. Масово засилялися до концтаборів викладачі та студенти українських курсів і кафедр. Було розігнано кафедри української мови і літератури у вузах та середніх навчальних закладах, навчання у школах та дитячих садках велося виключно російською мовою, закрито український театр, припинено випуск української періодики. Навіть назви станиць Київська та Уманська були перейменовані на

Червоноартільську та Ленінградську. Полтавська станиця стала Червоноармійською.

Наприкінці 20-их років була сфабрикована справа «Союзу Кубані й України», у зв'язку з якою по Україні та Кубані прокотилася хвиля арештів українських викладачів і студентів, безпідставно звинувачених у «буржуазному націоналізмі». Але головним ударом по інтелігенції була так звана справа Спілки визволення України (СВУ). У зв'язку із цією справою у липні 1929 р. в Україні почалися масові арешти, а в грудні вони прокотилися і по Кубані.

Процеси національно-культурного відродження та національної самосвідомості в середовищі українського населення в регіонах Росії, у т. ч. Урало-Сибірського, виходили за межі створюваної в СРСР тоталітарної системи і не були прийнятними для нової державної політики, загрозливої для всього національного і самобутнього. Тому політика «коренізації» у всіх її проявів наказала «довго жити» під різними, часто безглуздими приводами, в т. ч. через так звані «перегини коренізації», «штучну коренізацію шкіл» тощо. Так, у першому числі журналу «Революція і національності» за 1933 р. повідомлялося: «Це торкається, зокрема, українських шкіл Західного Сибіру. Там намагаються школи коренізувати проти бажання населення, яке давно забуло свою мову, що стала, особливо для нового покоління, чужою і незнайомою. Це є викривленням і порушенням політики партії про коренізацію і рідну мову».

Цікаво, що формально політика українізації ніколи не була скасована. Ані Постишев, ані хтось інший з партійної чи урядової верхівки цього не зробили. В резолюції на звіт ЦК на XII з'їзді КП(б)У, що відбувся в січні 1934 р., побіжно згадано про потребу «розгорнути далі проведення більшовицької українізації». Завдання полягало лише в тому, щоб виправити відхилення від «правильної лінії», спричинені «буржуазними націоналістами» та «їхніми агентами», включно зі Скрипником як головним винуватцем.

Парадоксально, але навіть у травні 1937 р. XIII з'їзд КП(б)У засуджує «недостатню українізацію партійних, радянських і особливо профспілкових та комсомольських організацій». Кілька жестів у цьому напрямі зробив і сам Постишев: споруджено пам'ятники Шевченку в Харкові та Києві, перенесено столицю України в Київ, призначено кілька відомих українців на провідні державні посади (В. Затонського на комісара народної освіти, А. Хвилю на його заступника, П. Любченка на голову Раднаркому). Офіційні органи ЦК партії – газета «Комуніст» і журнал «Більшовик України» – лишилися україномовними. Українською залишалася й опера.

Висновки

Історичним фактом є те, що національна революція 1917–1921 рр. не залишила українців без, хай і відносних, проте позитивних наслідків. Як зазначав Іван Лисяк-Рудницький, «було би помилкою говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України...». Справді, навіть більшовики мушили рахуватися з розмахом і силою українського національного руху, про що свідчить їхня спроба закріпитися в Україні через «вкорінення» свого режиму завдяки використанню місцевих кадрів, тобто поєднати окупаційну політику з імітацією підтримки українського визвольного руху. Правда, скрупульозно контролюючи цей процес, аби етнічне відродження не переростало в національне, щоб українці втішалися розвитком мови та культури, не претендуючи на здобуття національної державності.

Першим кроком на шляху будівництва комунізму у багатонаціональній країні стало об'єднання радянських республік в одну країну – СРСР. З одного боку, для українців це був крок до національного відродження, бо замість сукупності малоросійських республік та губерній з'явилася Україна, хай ще і не відокремлена, але вже виокремлена. І з юридично оформленим правом відділитися. А з іншого, це був, як і політика «коренізації», всього-навсього тактичний крок кремлівського керівництва на чолі з Сталіним. Бо про українську державність московські вожді, починаючи з В. Леніна, ніколи навіть не помишляли. Останній неодноразово демонстрував, що існування української державності його абсолютно не хвилювало, на першому місці стояла керівна роль пролетаріату і об'єднання навколо Росії.

Справжня мета більшовиків щодо України стала зрозумілою з самого початку, хоч, на жаль, ввела в оману багатьох прихильників української національної державності, за що вони згодом жорстоко поплатилися, коли на зміну українізації прийшла відверта і цинічна русифікація, що

продовжувалася всі роки радянської влади, у т. ч. шляхом цілеспрямованого витравлювання історичної пам'яті українців.

Жертви політичних репресій, голодоморів, депортацій вимагають від нинішнього покоління не забувати уроків історії. Бо геноцид української нації, в т. ч. в періоду контрукраїнізації, наніс всьому народу страшну незаживаючу рану. Подавлена гідність людини, zdeформована генетика нації. 30% населення і донині цурається своєї рідної мови, про що свідчить і перший в історії незалежної України Всеукраїнський перепис населення, проведений у листопаді 2001 р. Так, це гірко визнавати, але тенденція денаціоналізації до цих пір не викорінена.

Результати перепису 2001 р. показали, що в умовах, коли значна кількість українців повернула собі своє родинне походження і рідну мову, понад 5 млн. наших земляків визнало рідною мовою руську (порівняно з 1989 роком на 1 млн більше). Мало що змінилося і на 30-му році незалежності. Як справедливо зазначив Іван Дзюба у своїй передмові до публікації знаменитого дослідження «Інтернаціоналізм чи русифікація?», «державно незалежна Україна не позбулася багатьох аспектів колишньої колоніальної залежності — як у вимірах економіки та політики, так і особливо у вимірах самоусвідомлення та «ментальності». Втім, про моральні виміри суспільних процесів наче вже й непристойно говорити в нашу добу морального редукаціонізму і безпардонної «крутизни». Малограмотні «круті» діють сьогодні не тільки в торговельно-фінансових оборудках, рекеті та на міських «товчках». Пробиваються вони і в делікатніші сфери — політичних тусовок та «інтелектуальних» новацій». «Коли чуєш дедалі зростаючий шквал політиканських волянь про пригнічення росіян та російської мови в Україні, — зазначає Іван Михайлович — мимоволі хапаєшся за голову: люди добрі, хто з нас божевільний? Чи всі ми непритомні?»

В сучасних умовах, коли Україна знаходиться у стані війни з Росією, яка анексувала український Крим та вторглася на територію Донбасу,

намагається перетворити нашу країну у складову частину «руського мира», всім нам варто ще раз перегорнути сторінки історії, згадати уроки так званої українізації по-більшовицьки, щоб не втрапити на гачок як зовнішніх, так і внутрішніх політико-ідеологічних демагогів.

Рекомендована література

1. Гунчак Тарас Україна. Перша половина XX століття. К., Україна: «Либідь», 1993.
2. Декларация прав народов России /Декреты Советской власти. Т.1. (1957). М., Гос. изд-во полит. Литературы. История РФ (2020). URL: <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/dieklaratsiia-prav-narodov-rossii>
3. Дзюба Іван Інтернаціоналізм чи русифікація. К., Україна: Видавничий дім «КМ Academia», 1998.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж, Нью-Йорк, Молоде життя. 1962. Т.4. (2020). Ізборник. URL: izbornik.org.ua/encycl/euii.htm
5. Єфіменко Г. Сталінська національна політика серед українців Росії в 1930-ті рр.: правило чи виняток? // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. Зб. Наук. пр. 2004, Вип. 11.
6. Закіров Марат. Національно-культурне відродження українців Урало-Сибірського регіону (на матеріалах Уральської області). Історична панорама. Вип. 5 (2020). Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-95.html>
7. Історія. Кульчицький Станіслав (2020). Тиждень.ua. URL: <https://tyzhden.ua/History/215052>
8. Історія України. Курс лекцій. XX століття. Кн. 2. К., Україна: «Либідь», 1992.
9. Історія України. Нове бачення. Удвох томах. Т. 2. К., В-во «Україна», 1996.
10. Красильщиков В. А. Вдогонку за прошедшим веком: Развитие России в XX веке с точки зрения мировых модернизаций. Москва: РОССПЭН, 1998.
11. Красовицкая Т. Ю. Модернизация России: национально-культурная политика 20-х годов. Москва, 1998.
12. Криворучко О. Микола Хвильовий – речник українського відродження 1920-х рр. Історія: Збірник праць Рік видання: 2009. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html>

13. Литвин Володимир. Історія України. Підручник. К., Україна: Наукова думка, 2009.
14. Мазур І. В. Національний склад населення та його трансформація у губернських центрах України в 1920-1926 рр. Історія: Збірник праць, 2009. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html>
15. Національні процеси в Україні: історія й сучасність. Документи й матеріали. Довідник. Ч. 2. К., Україна, 1997.
16. Політика коренізації. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/>
17. Причини, суть і наслідки українізації. Історія України. URL: <https://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/prichini-sut-i-naslidki-ukrainizacii>
18. Прокоп Мирослав Україна і українська політика Москви. Частина І. Україна: Сучасність, 1981.
19. Рудницький Степан Львович. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>.
20. Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках. К., Україна: Українська Видавнича Спілка, 2020.
21. Троцький Лев Сталин. В двух томах. Том 2. Под ред. Ю.Г.Фельштинского. МОСКВА «ТЕРРА» - «TERRA», 1990, 1996. URL: <http://lib.ru/TROCKIJ/stalin4.txt>.
22. Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів (1900-1939). К., 1997.
23. УСРР – УРСР: 1922 – 1991. Коренізація: партія міняє шкіру й обличчя. Інтернет-видання Полтавщина. URL: <https://poltava.to/project/546/>
24. Хвильовий М. Україна чи малоросія? Твори у 2 т. Т. 2. К., Україна: Дніпро, 1997.
25. Шаповал Ю. І. Коренізація. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3553
26. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. К., Україна: Генеза, 2001.
27. Шевельов Юрій. Українізація: радянська політика 1925-1932 років. Internet archive. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm

28. Шевцова Світлана. Українізація по-московськи: пряник, що став батогом, або як більшовики українців українізували. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2575613-ukrainizacia-pomoskovski-pranik-so-stav-batogom-abo-ak-bilsoviki-ukrainciv-ukrainizuvali.html>